

УДК 339.5

ЛАСКАВИЙ Д. В.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин
Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка

НАФТОВИЙ ФАКТОР У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ДИПЛОМАТІЇ: «СПРАВА ЛОРДА МЮРРЕЯ ОФ ЕЛАЙБЕНКА»

В статті розглядаються деякі аспекти нафтової політики і дипломатії на початку ХХ століття. Автор досліджує роль лорда Мюррея оф Елайбенка у міжнародних нафтових війнах, зокрема, його участь у англо-американській боротьбі за нафту у Мексиці, а також у перетворенні англо-перської нафтової компанії на державне підприємство. Ключові слова: нафтова дипломатія, Мюррей оф Елайбенк, Форін офіс, Роял-Датч Шелл, англо-перська нафтова компанія, Стандарт ойл, Рокфеллер, Мексикан ігл.

Міжнародна боротьба за нафту в Персії та Месопотамії, ставши невід'ємною складовою світової політики на початку ХХ століття, залишається такою на початку ХХІ-го, продовжуючи зосереджувати увагу багатьох країн на майбутньому тепер уже сучасних Ірану й Іраку. Тому не випадково чимало вітчизняних і закордонних дослідників присвятили свої праці вивченню впливу нафтового фактору на міжнародні відносини ХХ століття на Середньому Сході¹. Проте, певні сторінки історії дипломатії, особливо таємної, все ще залишаються невідкритими, хоча, як з'ясується, їх непрочитані строки приховують багато цікавої інформації для істориків та корисного досвіду для дипломатів.

Так, зокрема, не дивлячись на існування досить великої кількості праць з історії формування нафтової політики та дипломатії великих держав, роль окремих особистостей у цьому складному та суперечливому процесі залишається ще незрозумілою. Причиною появи цієї гіпотези стала думка відомого німецького вченого Г. Хальгартена, що організаторами придбання Англо-перської нафтової компанії (АПНК) урядом Г. Асквіта від початку і до кінця були загибні фракції лібералів у Палаті Громад барон Мюррей оф Елайбенк і другий лорд Адміралтейства адмірал Дж. Джелліко². Ні до, ні після нього ніхто з дослідників та-

ких висновків не робив, як ніхто їх і не спростував, хоча з часу публікації книги «Імперіалізм до 1914 року», де вони були висловлені, пройшло вже півстоліття.

Отже, мета статі полягає у тому, щоб визначити справжню роль лорда Мюррея оф Елайбенка у міжнародній боротьбі за нафту.

У перше десятиліття ХХ століття жорстке суперництво великих держав за персько-месопотамську нафту стало точкою перетину найважливіших аспектів міжнародних відносин нового часу у Євразії – Східного питання та Великої гри. З одного боку, німецький проект Багдадської залізниці виніс питання про майбутнє «хворої людини Європи» далеко за східні межі Османської імперії, з іншого – нафтова концесія У. Дарсі розширила поле Великої гри за західні кордони Перської імперії. І в центрі усіх цих перепетій світової політики та дипломатії була АПНК У. Дарсі, яка першою в світі почала видобуток нафти в районі Перської затоки. Таким чином, нафтовий фактор став по-справжньому об'єднуючим всіх проти всіх чинником.

Аби формально закріпити вже існуючі надбання компанії Дарсі і по можливості добитися нових, Форін офіс під час англо-німецьких консультацій 1912–1913 років з відпрацювання умов так званого Багдадського миру запропонував суперникам певний обмін поступками. Великобританія припиняла всіляку протидію втіленню в життя проекту Багдадської залізниці, натомість Німеччина, у свою чергу, закривала очі на реорганізацію Турецької нафтової компанії (ТНК) на користь англійців. Довго не вагаючись, на Вільгельмштрассе погодились на пропозицію з Даунінг-стріт.

16 березня 1914 року була досягнута багатостороння домовленість, згідно з якою капітал турецької компанії подвоювався і 50% її акцій переходило до Англо-перської нафтової компанії, іншу половину цінних паперів порівну ділили між собою «Роял-Датч Шелл» і «Дойче банк». Нафтовий ділок К. Гульбенкян отримав по 2,5% акцій з частин АПНК і «Шелл», що дало йому не тільки 5% цінних паперів ТНК, а й згодом всесвітньо відоме прізвище «Містер п'ять відсотків»³. Як результат, за словами відомого радянського історика О. Фурсенко, після реорганізації ТНК перетворилась у філіал англійського урядового тресту⁴ (АПНК. – *Д.Л.*), хоча це не зовсім так.

У тому, що за спиною Дарсі завжди стояв Форін офіс ніхто й ніколи не сумнівався, і російські, і німецькі дипломати не раз це підтверджували⁵. Але задамося питанням, за спиною якого солідного підприємця чи великої компанії, яка діяла на Середньому Сході, не стояв Форін офіс? Ще з часів Єлизавети I і Руської компанії Англія завжди надавала підтримку перспективним проектам, хоча у разі неприємностей і невдач, спричинених ними, також не моргнувши оком, завжди

всю провину звалювала на приватну ініціативу та людей на місцях. Щодо АПНК Форін офіс дотримувався такої самої, дуже зручної позиції, сформульованої ще на зорі компанії в липні 1901 року в листі постійного заступника голови МЗС Великобританії лорда Кренборна до Дарсі: «Нам здається важливим запевнити англійське підприємство в тому, що Форін офіс, хоча є нейтральним, але чітко на Вашому боці»⁶.

Якби АПНК офіційно та формально була урядовою, то наврядчи реорганізація ТНК завершилась для англійців так швидко і з таким успіхом. Тоді б успіх Дарсі мав вигляд відвертої перемоги англійського прем'єр-міністра Асквіта над німецьким колегою Бетманом-Гольвегом, що на Батьківщині останнього мали сприйняти, м'яко кажучи, без ентузіазму. Тому на Вільгельмштрассе від Даунінг-стріт мусили вимагати набагато більше поступок за свою люб'язність. А так, як не крути, АПНК була приватним підприємством, що певним чином прискорило переговорний процес і підсолодило гірку пілюлю для частини німецької громадськості, орієнтованої на підтримку «вельтполітик». Тому говорити, що в середині березня 1914 року АПНК була урядовим трестом Великобританії, не коректно, хоча підготовка до перетворення компанії на державне підприємство на той час вже розпочалася і, нагадаємо думку Г. Хальгартена, «організаторами» всієї справи від початку і до кінця були загінник фракції лібералів у Палаті Громад барон Мюррей оф Елайбенк і другий лорд Адміралтейства адмірал Джелліко⁷. Так це було чи ні, розглянемо усе по-порядку.

Александр Уільям Чарльз Оліфант Мюррей, барон Мюррей оф Елайбенк був одним із тих негаласливих представників британського істеблішменту, який довгий час досить вдало займався політикою, не забуваючи про майбутній бізнес на пенсії. Прийшовши у 22 роки у Міністерство колоній на посаду помічника секретаря, він досить швидко почав просуватися по кар'єрним сходинкам. У 1900 році був уперше обраний до парламенту від ліберальної партії у Мідлотіані, «старому містечку» самого У. Гладстона. У тому ж році обійняв посаду заступника голови Міністерства у справах Індії, а вже через рік став парламентським секретарем Державної скарбниці та головним загінником фракції вігів. Близькі відносини з сім'ями Георга V, Г. Асквіта і Д. Ллойд Джорджа дозволяли барону досить впевнено почувати себе у хащах англійської політики і навіть стати першим віконтом Елайбенком⁸.

У 1911 році він разом із Ллойд Джорджем і генеральним прокурором Руфусом Ісааксом за гроші ліберальної партії придбав 3000 акцій розвиваючої компанії «Амерікен Марконі Ко». Невдовзі після цього компанія отримала великий контракт від британського уряду. 7 серпня 1912 року він пішов у відставку, мотивуючи свій крок необхідністю дбати про фамільне гніздо Елайбенк, що

йому дісталася від батька. Одразу після відставки промисловець і щедрий спонсор ліберальної партії Вітман Пірсон (перший віконт Каудрей. – Д. Л.) вчливо запросив свого колишнього за- гінника стати директором компанії «С. Пірсон і син», на що Мюррей відповів згодою⁹.

Проте не дарма кажуть, що, якщо ти не займаєшся політикою, то політика займається тобою. Достеменно невідомо, але можливо, справжньою причиною відставки Мюррея стала не турбота про родове гніздо, а політичний скандал навколо придбання ним за кошти виборців вищеозначених акцій «Амерікен Марконі Ко». Обвинуваченого неодноразово запрошували до відповіді на парламентські слухання і погрожували судом, але той, безвізно займався справами лорда Каудрея у Південній Америці і, значить, був невідомий. Формальним приводом не повертатися до Великобританії став буцімто великий об'сяг роботи, про що він офіційно повідомив із Боготи. Опонентами Мюррея ця новина одразу була рознесена по всіх усюдах, а слово «Богота» без малого на два роки стала для консерваторів улюбленою образою лібералів¹⁰.

Політичний суперечки навколо махінацій Мюррея тривали десь до середини 1913 року, після чого потрохи вщухли і суспільна думка, як за помахом чарівної палички, змінила гнів на милість. Більше того, на початку 1914 року в «Таймс» з'явилися одна за одною доброзичливі, якщо не хвалебні, статті на адресу подружжя Мюрреїв. Місіс Мюррей хвалили за благочинну діяльність, витонченість манер і легкість, з якою вона розбивала пляшки шампанського об борти спущених на воду танкерів компанії «С. Пірсон і син». Містера Мюррея автори статей не просто хвалили, а буквально підносили до небес. Чого тільки важать слова «Таймс», про те, що, якщо хтось вважає, буцімто лорд Мюррей оф Елайбенк, воюючи у Південній Америці зі «Стандард ойл», захищає свою користь, то глибоко помиляється – він відстоює інтереси всієї Європи¹¹.

Якими б пафосними ці слова не здавалися, але доля істини в них була. Присутність у Латинській Америці компанії Пірсона і Мюррея не давала спокою «Стандард ойл», яка уже добрий десяток років була справжнім лихом європейських країн і нафтових компаній. Використовуючи своє фактично монопольне положення у Новому світі Дж. Рокфеллер досить успішно вів війну цін у Старому, благо витрати на демпінг покривалися в Америці. Завоювавши нові ринки і розоривши конкурентів «Стандард ойл» невдовзі піднімала ціни у кілька разів.

У такій ситуації кращою обороною міг бути лише напад. Аби спинити, чи, принаймні, охолдити апетити заокеанського нафтового гіганта, європейцям потрібно було якось закріпитися в Америці, чим вони на зло та у збиток аме-

риканцям і займалися. Отже, боротьба груп Дертердінга і Пірсона проти Рокфеллера була дійсно об'єктивно вигідна, і не лише британцям, а й їх суперникам німцям, які все ще мріяли про анти-американський союз.

Однак усе це була надбудова, а каменем протиріч залишалась нафта, якою англійці на щастя американців не вододіли, але дуже воліли отримати. Багата нафтою Мексика стала справжньою ареною боротьби між «Мексикан ігл» і «Стандард ойл», за спиною яких стояли уряди. Для англійців мексиканська нафта мала стати не лише засобом якось провчити Рокфеллера чи розмінною монетою на переговорах про розподіл сфер впливу у Латинській Америці, а й паливом для королівського флоту. Тому, за повідомленнями посланника Росії в Мексиці Сталевського, нафтовий синдикат Пірсона активно підтримувало Адміралтейство¹². Підтвердженням інформації російського дипломата можуть слугувати слова першого лорда Адміралтейства У. Черчилля, який 17 липня 1913 року в Палаті Громад заявив, що запаси нафти в Мексиці дуже великі й Адміралтейство не може цього не враховувати¹³.

Авжеж, така позиція і плани Уайтхоллу, неприхована ним підтримка Пірсона і Мюррея не влаштувала американців. Не будемо забувати, що на Капітолійському пагорбі Латинську Америку вважали своїм «заднім двором» і робити для англійців виключення у Мексиці не збиралися. У липні того ж року до Лондону прибув представник президента США В. Вільсона полковник Хауз. Зустрівшись із Греєм, Хауз, за його словами, зрозумів що підтримка Великобританією незручного для Сполучених Штатів диктатора Хуррти неприпустима та неостаточна. Та разом з тим, голова Форін офісу нічого конкретного не пообіцяв і залишив питання щодо Мексики відкритим¹⁴.

Скоріш за все таке ні «да», ні «ні» пояснюється неготовністю Уайтхоллу до конкретної та предметної розмови з Білим домом. Так, англійці, зокрема, Пірсон і Мюррей, мали інтереси в Мексиці, та не аби які. До того часу «Мексикан ігл» контролювала біля половини видобутку нафти в Мексиці, чим, авжеж, розлючувала «Стандард ойл» і відволікала її від справ у Європі, у тому числі Великобританії, де конкуренти заокеанського гіганту також не дримали. Для Туманного Альбіону це було добре, і вдячність «Таймс», виказана від імені Старого світу, Мюррею цілком виправдана.

Однак, з 1910 року у Мексиці разом із англо-американською нафтовою війною вирувала ще й революція. Один за одними відбувалися військові перевороти. У 1911 році лояльного щодо англійців президента Діаса за підтримки американців скинув його колишній помічник – державний секретар Мадеро¹⁵. Але той невдовзі вийшов з під

контролю Білого дому, почав думати про якийсь незалежний уряд і загравати з англійцями, через що і був скинутий у лютому 1913 року новим диктатором В. Хуертою, підтриманим зв'язаною із Рокфеллером Мексиканською нафтовою компанією¹⁶.

Проте, новий ставленик, як на зло американцям, також почав дивитися у бік англійців, за що, як і його попередники, попав у немилість Вашингтону. Президент Вільсон відкрито зажадав відставки Хуерти, натякаючи, що всі свої надії мексиканці мають зв'язувати із лідером опозиції В. Каррансом, який об'явив себе послідовником Мадери, скинутого, між іншим, тими ж американцями¹⁷. І все це відбувалось в умовах кругової поруки серед чиновників, повної корумпованості політиків, жахливого зубожіння більшості населення та відсутності центральної влади в провінціях.

Такий стан речей вигідний тому, хто має більше сили. Пірсон і його компанія у свій час зуміли вигідно використати антиамериканські настрої, але тепер американці почали опановувати ситуацію, одночасно розгортаючи хвилю народного гніву у бік англійців. Аби втриматися на зайнятих позиціях і вберегти бізнес англійцям потрібно було докласти чимало зусиль і грошей. І перше, і друге в достатній кількості й об'ємі мав лише уряд Великобританії. До нього і звернулося у грудні 1913 року керівництво «Мексикан ігл ойл компані» із проханням займу у 5 млн фунтів стерлінгів в обмін на пакет акцій¹⁸.

У разі прийняття пропозиції компанії Уайтхолл, далекий від бажання ускладнювати і без того непрості відносини з Білим домом, був би вимушений відкрито піти на конфронтацію з ним, а заради чого? Авжеж, мексиканська нафта була важлива, заслуги поважних джентльменів Пірсона і Мюррея перед Батьківщиною ніхто не приносив, але відправляти ради них цілий флот у Мексиканську затоку також ніхто не збирався. Врешті-решт Мексика для Адміралтейства була лише альтернативою Персії, та й то далеко не кращою. Якщо в уряді та парламенті мали сумнів щодо безпеки джерел нафти у більш-менш контрольованій англійцями Персії, то що можна було сказати про надійність постачань із охопленої хаосом Мексики.

До того ж спеціальна комісія віце-адмірала Е. Слейда, яка працювала як раз у цей час, у цілому зробила позитивний висновок щодо можливості Персії й АПНК бути відповідно безпечним джерелом і надійним постачальником нафти для флоту¹⁹. Отже, виходило так, що допомагати Мюррею для британського уряду собі дорожче, але й кинути його у Мексиці напризволяще було не показайські. Поки компанії Пірсона і Детердінга у Мексиці ще знаходились при силі з американців треба було стягнути якомога більше відступних.

Принципова домовленість про компенсації Лондону за невтручання у мексиканські справи Вашингтону була досягнута на кілька тижнів раніше звернення «Мексикан ігл» про фінансову допомогу.

Зробивши непогану міну при поганій грі, у листопаді 1913 року до американської столиці прибув особистий секретар голови Форін офісу Е. Грея У. Тіррел. Він заявив, що Його Величність Георг V не має наміру втручатися ні у внутрішні справи Мексики, ні у справи будь-якої іншої країни Латинської Америки. Великобританія відмовилась від підтримки режиму Хуерти, хоча й залишила за собою право забезпечити захист життя та власності англійців у випадку виникнення загрози. США, у свою чергу, пообіцяли також захищати підданих корони і значно знизити мито на проходження через Панамський канал суден під британським прапором²⁰. «Мексикан ігл» стала розмінною монетою у нафтовій дипломатії.

Звісно, що накази Пірсону і Мюррею піти з Мексики ніхто не віддавав, але розраховувати на підтримку Форін офісу вони вже не могли, хоча все ще сподівалися, принаймні, на вдячність за зроблене в ім'я Імперії.

А зробив нафтовий синдикат Пірсона справді дуже багато, і не тільки для Великобританії. Згадаємо, наприклад, міжнародну боротьбу навколо месопотамської і перської нафти. Активно працюючи у Мексиці у 1910–1912 роках «Мексикан ігл» і її дочірні компанії тим самим відволікали «Стандард ойл» від справ у Туреччині, де у той час підтримки Рокфеллера так потребувала Турецько-американська розвиваюча компанія на чолі із К. Честером. У результаті спільних, хоча і неузгоджених, зусиль європейських країн, особливо Німеччини, місія Честера ні з чим покинула Стамбул.

Приблизно схожа ситуація склалася й у Персії, де в той самий час працювала американська місія на чолі із Шустером. Однак, не витримавши потужного спільного наступу російської та британської дипломатії Державний департамент вимушений був відступити і відкликати місію Шустера з Тегерану. І все це не в останню чергу завдяки діяльності віконта Мюррея оф Елайбенка у Латинській Америці.

Проте, перелік заслуг Мюррея на цьому не закінчується. Наскільки далеко простягнулась імперія Рокфеллера, на стільки далеко було чути відголос англо-американської нафтової війни у Мексиці. Відлуння докотилось навіть до Далекого Сходу, де Китайсько-американська розвиваюча компанія, гучно почавши, врешті-решт була, за словами Дж. Джерретсона, викинута Росією і Японією з Маньчжурії через «відчинені двері»²¹.

В усіх цих епізодах міжнародної боротьби не останню роль зіграли Пірсон і Мюррей, які вели важку нафтову війну із всемогутнім Рокфеллером. Отже, і хвалебні слова «Таймс» у адрес поважного лорда (титул віконта дозволяв так іменуватися. – Д. Л.)

Мюррея оф Елайбенка були цілком виправдані. Дійсно, відстоюючи свої інтереси у Латинській Америці, воюючи зі «Стандард ойл», Мюррей, хотів він цього чи ні, окрім усього іншого також захищав інтереси великих держав, причому не лише в самій Європі, а й в Азії.

«Вдячності» за такі великі справи, як показали подальші події, чекати довелося недовго. Невдовзі після доброзичливої публікації «Таймс» у палаті громад чомусь знов було підняте вже забуте питання про махінації лорда Мюррея оф Елайбенка. Упродовж лютого-квітня у Великобританії йшло справжнє суспільне цькування того, кого ще кілька тижнів тому підносили до небес. Вчорашній герой, як по змаху чарівної палички, став злим генієм сучасності. У «Таймс» одна за одною стали виходити статті, у яких ретельно висвічувалось парламентське розслідування про зловживання віконта²². Справа дійшла навіть до палати лордів, де колишній голова Форін офісу лорд Ленсдаун вимагав суворого покарання лорду Мюррею оф Елайбенку за ті 22 тис. фунтів стерлінгів з кишені виборців, які той вклав в акції «Американ Марконі Ко» від себе особисто²³. Сміхотворна сума, особливо якщо порівняти її із тою користю, яку приніс Мюррей британському уряду і компаніям, воюючи із Рокфеллером.

У березні пристрасті досягли такого напруження, що, здавалося, лорд Мюррей оф Елайбенк як справжній джентльмен мав застрелитися, але нічого такого страшного не трапилося. На початку травня справа Мюррея зникла таким же дивним чином, яким і з'явилася. У палаті громад і палаті лордів жодного виступу чи запиту, у пресі жодної статті. У необізнаного обивателя могло скластися враження, буцімто і не було нічого такого, що будоражило суспільну думку Великобританії впродовж чотирьох місяців. Тоді кому та навіщо уся ця вистава була потрібна? Відповідь на це непросте питання знаходимо в подіях, які невдовзі знов сколихнули британське суспільство.

20 травня 1914 року уряд Г. Асквіта підписав угоду про придбання 51% акцій АПНК за 2,2 млн франків. 17 червня Палата Громад після тривалих дебатів 254-ма голосами «за» проти 18 ратифікувала угоду. Не вдаючись у подробиці голосування підкреслимо, що про стратегічну важливість цього питання свідчить уже той факт, що в дебатах у палаті громад прийняли участь наступні ключові урядовці: прем'єр-міністр Г. Асквіт, міністр зовнішніх справ Е. Грей, заступник міністра закордонних справ Дж. Окленд, заступник міністра у справах Індії Ч. Робертс, перший лорд Адміралтейства У. Черчілль, парламентський секретар Адміралтейства Д. Макнамара²⁴. АПНК стала офіційно державною, що отримала в особі адміралтейства гарантованого покупця своєї продукції. Усі зацікавлені підприємці й урядовці святкували гучну перемогу, а їх противники зазнали жорстокої поразки.

Керівництво «Шелл» і його прибічники розгорнули широку кампанію з дискредитації урядової угоди, яка почалася до, тривала під час і продовжилась після переможного для АПНК голосування в Палаті Громад. На сторінках підконтрольних Детердінгу видань, зокрема, «Петролеум ревю», у травні-липні йшла справжня інформаційна війна проти У. Черчілля, але вже було запізно²⁵. Після бійки, як кажуть, кулаками не розмахують.

Хоча, судячи як раз по тому, які палкі громадські дебати розгорнулися навколо ратифікації угоди, та, проаналізувавши періодичну пресу того часу, парламентські дебати доходимо висновку, що шлях до цієї перемоги був більш тернистим, ніж це прийнято вважати у відомій історіографії, навіть спеціально присвяченій цьому питанню. Жоден з дослідників так і не дав відповіді на питання, яким чином зацікавленим особам вдалося організувати таке успішне голосування по дуже спірному питанню та й ще при потужному опорі групи депутатів на чолі з Самьюелем Самьюелем, рідним братом співвласника «Шелл» Маркуса Самьюела.

Не заперечуючи ораторські здібності та харизму У. Черчілля, який палко захищав позицію уряду, вважаємо, що таким успішним результатом голосування уряд і АПНК мали завдячувати лорду Мюррею оф Елайбенку. Нагадаємо, що Г. Хальгартен вважає, що саме він став організатором усієї справи. І хоча німецький історик роль опального лорда перебільшив, істина у його словах теж є.

Аналіз біографії лорда Мюррея оф Елайбенка довів, що той, нагадаємо, ще з серпня 1912 року пішов з політики і зайнявся бізнесом. Тому бути у травні 1914 році загиноючим фракції лібералів, про що пише Хальгартен, він ніяк не міг. Але це зовсім не означає, що Мюррей втратив зв'язки із недавно підлеглою йому фракцією і не був здатний вплинути на результати голосування по угоді уряду з АПНК. Навпаки, скоріше за все він міг і хотів вплинути таким чином, щоб провалити ратифікацію.

Заданою питанням, а навіщо Мюррею потрібно було підтримувати АПНК, якщо його компанію, також потенційного постачальника нафти для флоту, а отже конкурента Дарсі, уряд фактично кинув напризволяще у Мексиці. Після такої «вдячності» за зроблене хвалебна стаття у січневому «Таймс» про заслуги Мюррея була таким собі реквіємом, данню повазі з відтінком глузування. Отже, підтримувати справу АПНК у Мюррея не було ніяких причин, тоді як не підтримувати більш, ніж достатньо.

Такого впливового, але ображеного на уряд, колишнього загиноючого фракції лібералів при вмілому підході могли використати у своїй грі проти Дарсі товариши по нещастю Детердінг і

Самьюели. Аби цього не трапилось Мюррея потрібно якимось чином нейтралізувати. Проте, вивести з гри таку, хай і незручну, але ключову, фігуру означало відмовитися від можливості використати її широкі зв'язки у парламенті у час голосування, коли на карту урядом і компанією були поставлені роки праці і мільйони фунтів стерлінга.

Усі, і прибічники, і противники угоди, прекрасно розуміли, що головною перешкодою у її ратифікації був англійський парламент. За встановленою процедурою спочатку Палата Громад, а потім Палата Лордів і Король мали по черзі схвалити угоду про придбання британським урядом АПНК. Але, якщо одразу не отримати згоди нижньої палати парламенту, то і до без того гучної справи буде приковано забагато уваги. Це, у свою чергу, могло викликати суспільні обговорення, різні чутки та тлумачення суті справи, що, авжеж, ускладнювало отримання згоди верхньої палати і монарха та давало шанс «Шелл». Описаний сценарій розвитку подій не підходив групі Дарсі та уряду Г. Асквіта і був більш, ніж до вподоби Г. Детернінгу та братам Самьюелам. За таких складних умов рішення Мюррея чий бік прийняти могло бути якщо не вирішальним, то, принаймні точно одним із визначальних для результату голосування у Палаті Громад.

Отже, для всіх питання полягало у тому, як перетягнути лорда Мюррея у свій бік. Авжеж, легше це було зробити групі «Шелл» і важче групі АПНК. Перед Черчіллем і Дарсі постало складне завдання добитися підтримки Мюрреем майбутньої угоди «невдячного» уряду із АПНК, конкурентом, який залишив «Мексикан ігл» без так потрібного Пірсону адміралтейського замовлення на нафту.

Те, що групі АПНК вдалося схилити впливового лорда на свій бік, краще за все доказує приголомшливо позитивний результат голосування. Що стосується засобу, яким вдалося добитися підтримки Мюрреем своїх конкурентів, то це, скоріш за все, політичний шантаж. Зовсім не випадково, що у громадській думці з Мюррея спочатку зробили героя всієї Європи, а потім, знов за допомоги проурядової «Таймс», перетворили на нічим не винного головного злочинця Туманного Альбіону. І не вже стільки галасу було через якісь всіма вже забуті 22 тисячі фунти стерлінгів, які, Мюррей опосередковано повернув імперії сторицею? Авжеж, ні.

Головною метою гучної кампанії було примусити лорда Мюррея підтримати АПНК, допомогти організувати успішне голосування в Палаті Громад. В обмін на сприяння ратифікації угоди організатори політичного шантажу пообіцяли опальному лорду припинення парламентських слухань по його справі та повернення доброго імені. І хоча прямих доказів цієї гіпотези

немає, вважаємо, що, судячи по тому, як незадовго до підписання угоди справа опального лорда спочатку зійшла на нівець, потім більш, ніж успішно пройшла ратифікація і нарешті у 1915 році Мюррей повернувся на державну службу одразу до Кабінету Міністрів, події розгорталися саме так, а не інакше²⁶.

Що стосується адмірала Джона Джелліко, який разом з іншими людьми з команди свого шефа першого лорда Адміралтейства У. Черчілля доклав чимало зусиль для модернізації флоту, то ніхто з істориків цього не заперечує та й жодне з відомих джерел підстав для цього не містить. Проте, разом з тим, ніхто і ніщо не говорить про його виключну роль у цій справі, справжнім «батьком» якої по праву вважається «нафтовий маніяк» адмірал Дж. Фішер, або просто «Джеккі», як його називали в Адміралтействі²⁷. Сам Фішер називав Джелліко «другим Нельсоном» і вважав, що той у випадку війни має стати командувачем великого флоту²⁸. Отже, твердження Г. Хальгартена, що головним натхненником усієї справи в Адміралтействі був Джелліко, також не відповідає дійсному стану речей.

Справжніми генераторами ідеї переведу флоту з вугілля на нафту були адмірал Фішер і його добрий знайомий та однодумець Маркус Самьюел. Вони ще з 1904 року, коли Фішер став першим лордом Адміралтейства, а Самьюел тоді очолював відому «Шелл Тренспорт енд Трейдінг Ко», впродовж багатьох років зробили дуже багато для переведу флоту з вугілля на нафту. Звісно, що особисто М. Самьюелу така модернізація ВМФ мала принести не лише високе почуття виконаного боргу перед Батьківщиною, а й непоганий прибуток. Він не сумнівався, що замовлення на поставку нафти для флоту отримає його компанія, невеличка частина акцій якої у той час, між іншим, належала і Фішеру.

Таким чином, намагаючись знайти наукове пояснення незвичної для відомої історіографії точки зору Г. Хальгартена щодо переведу англійського флоту на нафту та перетворення АПНК на держане підприємство вдалось отримати нові, досить цікаві результати. Аналізуючи підбірку «Таймс» за січень-травень 1914 року та інші джерела та історіографію, вдалося знайти, хоча і непрямі, але через це не менш переконливі, докази того, що лорд Мюррей оф Елайбенк, не будучи натхненником усієї справи модернізації флоту та перетворення АПНК на державне підприємство, зіграв ключову роль у її вдалому завершенні. Проте слід зазначити, що справа лорда Мюррея оф Елайбенка, як і доля «Мексикан ігл», не дивлячись на всю її винятковість, була не виключенням, а правилом у жорсткій міжнародній боротьбі за стратегічну сировину, однією з багатьох складових частин великої мозаїки нафтової дипломатії.

ПОСИЛАННЯ

(Endnotes)

- ¹ Алиев С. М. Нефть и общественно-политическое развитие Ирана в XX в. – М., 1985. – 302 с.; Ахмедова Л. Ш. Политика Англии в зоне Персидского залива в последней трети XIX – начале XX в. – С-Пб., 2006. – 156 с.; Бондаревский Г. Л. Английская политика и международные отношения в бассейне Персидского залива. – М., 1968. – 542 с.; Брике С. Английский империализм в борьбе за персидско-месопотамскую нефть: Пер. с англ. Д. Ипатьева. – М., 1930. – 97 с.; Брукс М. Нефть и внешняя политика: Пер. с англ. И. Арсеньева. – М., 1949. – 176 с.; Епштейн А. Д. Війни і дипломатія. Арабо-ізраїльський конфлікт у XX ст. – К., 2003. – 290 с.; Ергин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть. – <http://www.ek-lit.agava.ru/oilsod.htm>; Казем-Заде Ф. Борьба за влияние в Персии. Дипломатическое противостояние России и Англии, 1864–1914. – М., 2004. – 543 с.; Коппель О. А. Перська затока: проблеми безпеки в 80–90-ті роки. – К., 1998. – 198 с.; Фурсенко А. А. Нефтяные тресты и мировая политика, 1880-е годы – 1918 г. – М.–Л., 1965. – 496 с.; Engler R. The Politics of Oil. A study of private power and democratic directions. – Chicago, 1961. – 565 p.; Jones G.; Kent M. Oil and Empire: British policy and Mesopotamian oil, 1900–1920. – L., 1971. – 274 p.; Longrigg S. Oil in the Middle East. Its discovery and development. – L., 1961. – 413 p.; Jack M. The Purchase of the British Government's Shares in the British Petroleum Company 1912–1914 // Past and Present. – 1968. – № 39. – P. 139–168; Jones G. The British government and the oil companies 1912–1924: the search for an oil policy // The Historical Journal. – 1977. – Vol. 20, № 3. – P. 647–672; Hopkirk P. The Great Game. – L., 1990. – 562 p.; Marriott J. The Eastern Question. – Oxford, 1940. – 602 p.; Monroe El. Britain's moment in the Middle East, 1914–1956. – L., 1963. – 254 p.; Owen R. History of Middle East economies in the twentieth. – Cambridge, 1999. – 309 p.; Shwadran B. The Middle East, oil and Great Powers. – N. Y., 1960. – 162 p.
- ² Хальгартен Г. Империализм до 1914 года: Пер. с нем. – М., 1961. – 616–617 с.
- ³ Хальгартен Г. Назв. праця – С. 616–618; Фурсенко А. А. Назв. праця – С. 404; Jones G. Op. cit. – P. 649; Kent M. Op. cit. – P. 92.
- ⁴ Фурсенко А. А. Назв. праця – С. 404.
- ⁵ Донесения в российское консульство в Константинополе о разведке нефтяных месторождений в Персидском заливе, предпринятой англичанами; о пребывании в порту Басра английских военных кораблей // Архив внешней политики Российской империи Историко-документального департамента Министерства иностранных дел Российской Федерации. Ф. 207/2 «Консульство в Басре», оп. 1 (1901–1914 гг.), д. 7. – 1902 г. – Л. 2.
- ⁶ Jones G. Op. cit. – P. 649.
- ⁷ Хальгартен Г. Назв. праця – С. 616–618.
- ⁸ Oxford Dictionary of National Biography (next – DNB). – Oxford, 2004. – Vol. 39. – P. 859.
- ⁹ Ibid.
- ¹⁰ Ibid.
- ¹¹ The Times weekly edition of the year. – 1914. – 2, January. – № 1, 931 (1); The Times ... – 1914. – 9, January. – № 1, 932 (2); The Times ... – 1914. – 16, January. – № 1, 933 (3).
- ¹² Фурсенко А. А. Ук. соч. – С. 347–348.
- ¹³ Parliamentary Debates. House of Commons (next – PDHC). – Series 5. – Vol. 55. – L., 1913. – Colons 1477; Фурсенко А. А. Назв. праця – С. 349.
- ¹⁴ Фурсенко А. А. Назв. праця – С. 348.
- ¹⁵ Фурсенко А. А. Назв. праця – С. 344–345.
- ¹⁶ Фурсенко А. А. Назв. праця – С. 346.
- ¹⁷ Фурсенко А. А. Назв. праця – С. 349.
- ¹⁸ Jones G. Op. cit. – P. 640.
- ¹⁹ Ласкавий Д. В. Англо-російське суперництво в Персії: нафтовий фактор, 1901–1917: Дис. канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 2007. – С. 101.
- ²⁰ Фурсенко А. А. Назв. праця – С. 348–349.
- ²¹ Фурсенко А. А. Назв. праця – С. 327.
- ²² The Times weekly edition of the year. – 1914. – 20, February. – № 1, 938 (8); The Times ... – 1914. – 27, February. – № 1, 939 (9); The Times ... – 1914. – 6, March. – № 1, 940 (10); The Times ... – 1914. – 13, March. – № 1, 941 (11).
- ²³ The Times ... – 1914. – 20, March. – № 1, 942 (12).
- ²⁴ Agreement with Anglo-Persian Oil Company, Limited. Presented to Parliament by Command of His Majesty. – L., 1914. – 29 p.; PDHC. – Series 5. – Vol. 63. – L., 1914. – Colons 471–2086; PDHC. – Series 5. – Vol. 64. – L., 1914. – Colons 3–1478; PDHC. – Series 5. – Vol. 63. – L., 1914. – Colons 1067–2310; Ласкавий Д. В. Вк. тв. – С. 126.
- ²⁵ The Petroleum Review. – 1914. – № 619. – P. 601–604; The Petroleum ... – 1914. – № 621. – P. 661–663; The Petroleum ... – 1914. – № 622. – P. 691–705; The Petroleum ... – 1914. – № 623. – P. 717–743.
- ²⁶ DNB. – Oxford, 2004. – Vol. 39. – P. 859.

²⁷ DNB. – Oxford, 2004. – Vol. 19. – P. 695–702.

²⁸ Roskill S. Churchill and the Admirals. – L., 1977. – P. 30.

Laskavyi D.V. The role of oil in the world policy and diplomacy/ Taras Shevchenko Lugansk National University. The aspects of oil policy and diplomacy at the beginning of the 20th century are presented in the article. The author analyses the role of Lord Murray of Eliebank in the international oil wars, especially, his role in the Anglo-American struggle for oil in Mexico, as well as in the transformation of Anglo-Persian oil company to the state company.

Key words: oil diplomacy, Murray of Eliebank, Foreign Office, Royal-Dutch Shell, Anglo-Persian oil company, Standard oil, Rockefeller, Mexican oil.

Ласкавий Д.В. Нефтяной фактор в мировой политике и дипломатии: «Дело лорда Мюррея оф Элайбенка»/ Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко.

В статье рассматриваются некоторые аспекты нефтяной политики и дипломатии в начале 20 века. Автор исследует роль лорда Мюррея оф Элайбенка в международных нефтяных войнах, в частности, его участие в англо-американской борьбе за нефть в Мексике, а также в преобразовании англо-персидской нефтяной компании в государственное предприятие.

Ключевые слова: нефтяная дипломатия, Мюррей оф Элайбэнк, Форин Офис, Роял-Датч Шелл, англо-персидская нефтяная компания, Стандарт ойл, Рокфеллер, Мексикан игл.

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2009
Прийнята до друку 12.10.2009